

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BÂTİNİ ETKİSİ

Remziye YILMAZ*

Öz

Bâtıniler ilk ortaya çıktıkları andan itibaren başta Büyük Selçuklular olmak üzere yüzyıllar boyunca birçok devlet ve oluşumu etkileyerek günümüze kadar gelmişler ve etkilerini halen sürdürmektedirler. Ortadoğu coğrafyasında büyük bir iz bırakan Bâtıniler, özellikle

Anadolu ve İran coğrafyasında başta sosyo-kültürel ve psikolojik etkiler olmak üzere birçok alanda derin ve kalıcı tesirler bırakmışlardır. Bu çalışmada Bâtîni süreçle başlayan bu etkilerin Türkiye Selçuklu, Osmanlı ve Safevi devletleri içerisinde ne tür gelişmelere sebep olduğuna dikkat çekerek bugüne olan yansımalarını göstermek, iki kutup arasında meydana gelen bu çekişmenin sadece Büyük Selçuklular ve Bâtıniler arasında meydana gelmiş bir olay şeklinde yorumlanmasının önüne geçmek ve tarihsel süreçteki olaylara bakmak suretiyle bunları oluşturan ortak yapıyı tespit ve teşhis etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Büyük Selçuklu, Bâtîni, Safevi, İran, Anadolu

EFFECT OF BÂTİNİ FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Since founding, Batmî has been affecting many organizations and countries including especially Great Seljuk with more than centuries. Batmî which has left lots of influence on the Middle East has given so much social-cultural, psychological effect particularly on Anatolia and Iran. Our aims in this article are to be able to highlight situations in which occurred in Anatolia Seljuk, Ottoman Empire and Safavid and show their reflects even today, prevent thoughts which are that as if the struggle was merely occurred between Great Seljuk and Batmî and by looking historical periods find a tie between all situations.

Keywords

Great Seljuk, Batmî, Safavid, Iran, Anatolia

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.
Ankara/Türkiye. remziye-yilmaz@hotmail.com

GİRİŞ

İslamiyet, ilk zuhur ettiği dönemde bir devrim olarak nitelendirilebilecek “birlik” iddiası ile gün yüzüne çıkmıştı. Bu birlik İslamiyet Arap Yarımadası’nda yaşarken çok büyük farklılıklara neden olmamıştı. Ancak İslamiyet yayıldıkça onun çeşitli kültürlerle olan ilişkisi de kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Bu durum, İslamiyet’in dini uygulamaları konusunda bazı farklı algılayışların oluşumuna sebep oldu. Bunun en büyük nedeni ise İslamiyet’in ortaya attığı ilk öncül olan bu “birlik” kavramının etkisini yitirmesiydi. İlk zamanlarda var olan “İslam Medeniyeti” daha sonra parçalanarak Arap Müslümanlığı, Afrika Müslümanlığı gibi ırkî ve coğrafi yapılanmalarla birlikte anılmaya başladı, Meydana gelen bu farklılıkları en iyi temsil eden iki grup Büyük Selçuklu (Türk, Orta Asya kültürü, Sünni yapı, egemen askeri güç, eski Gök Tanrı inancı) ve Bâtıniler (Farsi, İran kültürü, Şia yapısı, egemen teşkilat yapısı, eski Fars kültürü) idi. Bu yüzden bu mücadeleye sadece Selçuklular ile Bâtıniler arasında yaşanan bir olay olarak bakamayız. Çünkü bu mücadele ileri bir safhadan sonra artık iki mezhebin ve iki medeniyetin mücadelesi haline gelecektir. Esas etkileri ise taraflar ortadan kalktıktan sonra gün yüzüne çıkacaktır.

I. SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLER

A. Sosyal Etkiler

1. İran Coğrafyası: İran coğrafyasını incelerken ilk başta ele almamız gereken konu “devrim koşullarının şekillenmesi olacaktır.” Bu koşulların oluşması kapsamında Charlmers Johnson, devrimin zafere ulaşması için iki koşulu gerekli bulmaktadır. “Temel koşul olan birincisi, çevre, değer yargıları ve yapısal baskıları ile toplumsal iktidar boşluğunu içerir. İkincisi nihai veya yeterli koşullardır ve genellikle devrimi hızlandıran ve sonuca taşıyan faktörlerdir. Bu faktörler ordunun zaafı, askeri darbe, devrimcilerin inanç biçimi (Allah’ın yardım ve şehit olma gibi), devrim strateji ve taktikleri, silahlı ayaklanma, gerilla hareketi, devlet sistemine girip içten darbe yapma veya genel ayaklanma, gösteriler, grevler ve son olarak karizmatik ve güçlü bir liderin ortaya çıkması gibi koşullarını içerir”¹. Bu koşulların oluşturduğu İslami devrim öncesi siyasi ortam ile Bâtîni sisteminin oluşma süreci aynı çemberden geçmiştir. Geçmişinde böyle bir oluşumu içerisinde barındıran İran için, İslami devrimin meydana gelmesi ilk ve eşsiz bir durum olmayacaktır.

¹ Alam Tabriz, Aydınlar, Dini Liderler ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 21.

Bâtını ve İslam devrimini arasındaki ilişkiyi daha iyi betimleyebilmek için siyasi terimlerden bize en çok faydası dokunacak iki aracının açıklanması yararlı olacaktır ki bunlar; Bireye Dayalı Devrim Teorileri ve Örgütsel Devrim Teorileridir.

Bireye Dayalı Devrim Teorilerinde bir birey olarak ortaya çıkan lider, kendi hedeflerini gerçekleştirmek için devrime başvurur. Örgütsel Devrim Teorilerinde ise bireysel tepkinin aksine belirli bir topluluğa dayalı bir devrim süreci söz konusudur. Ortaçağ süresince şartlar ve imkânlar göz önüne alındığında veyahut sözcük dağarcığındaki “devrim” kelimesinin varlığı ve kullanım alanları göz önüne getirildiğinde bu kavramın Bâtnilik için kullanılması düşük bir ihtimal olsa da Bâtnilerin ortaya çıkardığı sonuçlar ve etkiler ile kısmi bir “bireye dayalı devrim teorisi”ni karşılaşmış olduğu düşünülmektedir. İslami devrim ise Şah rejimine karşı örgütsel bir devrim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama burada dikkat çeken nokta Humeyni’nin kişisel rolünün büyüklüğüdür. Çünkü onun en önemli özelliği İran’ın beş Ayetullah el-Uzma’sından biri olmasıdır². A. Şeriatî’ye göre bu tür sıfatlar, herhangi bir kurulun kararı ve atamasıyla gerçekleşmemektedir. Tek ölçü, din adamlarının gördükleri kitlesel kabulün yaygınlığı ve genişliğidir³. Yani İslami devrim her ne kadar örgütsel bir yapı ile gerçekleşse de, Humeyni’nin bu süreçteki bireysel rolü önemli bir husustur. Öte taraftan, devrimin en önemli sacayaklarından biri olan Ruhaniler bu sürece toplumsal bir kisse katmaktadırlar. Bilindiği gibi Hz. Peygamberin vefatının akabinde bir gün Mehdi’nin geleceği ve dünyayı düzene sokacağı düşünceleri ağırlığını korumaya başlamıştır. Ama Mehdi gelene kadar dini otoriteyi sağlayacak, dünyayı düzene sokacak birilerine ihtiyaç vardır⁴ ki bunlar Şia ve İran toplumunda Ruhaniler adıyla geçmektedirler. “Dolayısıyla Şii müçtehitler, ister istemez düzene karşı radikal muhalefet ideolojisini formüle eden bireyler olarak siyasal bir işlev kazanmakta, radikal muhalefet ve düzene başkaldırı geleneğini besleyen unsurlar olmaktadır”⁵. Ruhanileri bu denli etkili yapan⁶ unsurlardan bir diğeri ise İmam ve Âlimlerin kendi gelirleri için Sünni ulemanın aksine para kaynaklarını halktan toplamaları ve bu yüzden

² Tabriz, agt., s. 45.

³ Ali Şeriatî, *Ne yapmalı?*, İstanbul 1986, s. 30-31.

⁴ Abrahamian eserinde imamların otoritelerini artırdığını halktan aldıkları zekatlarla konferanslar, toplantılar düzenlediklerini, okul ve tapınaklar yaptırdıklarını belirtir: Abrahamian Ervand, *A History of Modern Iran*, Amerika 2008, s. 15.

⁵ Tabriz, agt., s. 44.

⁶ Bu duruma en iyi örnek Ayetullah Şirazî’nin 1890-1892 yılları arasında yaşanan süreçte İranlı modernleşme aydınlarına karşı olarak çıkarttığı tütün yasağıdır. Aslında İran’daki bu Tütün Yasağı fetvası Safeviler sonrası Kaçar hanedanının hâkimiyeti ele geçirmesine kadar olan sürede siyasi ve sosyal alanda yaşanan boşluğu dolduran Şii ulemanın siyasi iktidarının teselli anlamına gelmektedir. Kaan Dilek, “İran’da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri”, *Akademik Ortadoğu*, C. II, S. I, (2007), s. 51-52.

otoriteden bağımsız hareket edebilmeleridir⁷. Bu durumda onlara toplumları hareketlendirebilecek büyük bir güç kazandırmaktadır.

Sosyal hayattaki etkilerine bakacak olursak; bu modern yüzyılda bile İranlıların birçok Ortadoğu toplumunda olduğu gibi milli bilinçleri oldukça yüksek görülmektedirler⁸. Bunun üç nedeni vardır: birincisi Bâtınlığın de kaynaklarından yararlandığı Şia inancının bir İran toplumu yaratmasındaki rolüdür. İkincisi sosyal hayattaki ırkı çeşitliliğin fazla olmasıdır⁹. Üçüncüsü ise İranlı son dönem aydınlarının Batı'dan geri kalmışlığın sebebinin teknoloji ve kanun hâkimiyetlerine¹⁰ bağlayarak İran'da içe dönük bir politikaya neden olmalarıdır. Bu durum tepki olarak Şah Pehlevi'nin Batı yanlısı, laik ve İran milliyetçiliğine dayalı sistemini yaratmış ve özellikle ulemanın tepkisini üzerine çekmiştir. Bu tepkinin en büyük nedeni ise mollaların güçlerini ve gelir kaynaklarını egale edecek her türlü girişime karşı olmalarıydı¹¹. Ancak bu durum halka daha çok İslamiyet'in ve Şia'nın gücünün azaltıldığı şeklinde gösterilince büyük bir infiale sebebiyet verdi. Devrimin halk arasındaki esas amacı din ve Şia'nın korunmasıydı, ilk başlarda öyle de oldu ama daha sonra devrim İranist bir kisveye bürünerek Şia dışında hiçbir mezhebi oluşuma yönetim içerisinde izin vermedi.

Sonuç olarak hem Şah rejiminin hem de İslami rejiminin bünyesinde İran milliyetçiliğini barındırması ikisinin ortak noktasını oluşturmakla birlikte dayanak noktaları farklıydı. Şah ülkeyi batı kapsamında modernleştirerek güçlü bir İran yaratmayı hedeflerken Humeyni Şia kapsamında Batı'dan bağımsız bir İran hayal etmekteydi. Her ne kadar Humeyni devrim öncesi söylevlerinde bir "İslam Cumhuriyeti" yerine "Cumhuriyet" kavramından bahsetmesine ve ülkede var olan solcu kesimin Humeyni'yi sürecin başarılı gelişmesi için geçici bir önder olarak görmesine rağmen gerçekleşen bu devrim temelde Şia, İran milliyetçiliği ve Humeyni'nin karizması olmak üzere üç basamağa dayanıyordu. Bilgilerimizi yokladığımızda Bâtını oluşumun da Şia, İran milliyetçiliği ve Hasan Sabbah'ın karizması olmak üzere üç temele dayandığı fark edilecektir.

2. Anadolu Coğrafyası: Anadolu coğrafyasında Bâtını olayı Doğu'dan her an bir tehlike geleceği korkusuyla kendisini göstermeye başladı ve bu korku Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile amansız bir mücadeleye girmesine sebebiyet verdi. Bu yüzden, Safevi-Osmanlı mücadelesini niteliğini

⁷ Ervand, age., s. 15; Tabriz, agt., s.44.

⁸ Ervand, age., s. 2.

⁹ Ervand, age., s. 18.

¹⁰ Dilek, agm., s. 51.

¹¹ Garthwaite, age., s. 211.

anlamak için Büyük Selçukluların Bâtınilerle mücadelesinin Anadolu'da ortaya çıkardığı alguları incelemek gerekmektedir.

Safevi Devleti esasen hem İran hem de Anadolu coğrafyası için çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu önemin İran açısından nedeni, İran tarihinde ilk defa Şii esaslara göre bir devletin kuruluyor olması, Anadolu açısından ise, bu devletin Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmında özellikle Türkmenler arasında taraftar bulmasıdır. Buna ek olarak; Safeviler Türkmenler üzerinde geleneksel Sünni anlayıştan kültürel unsurların etkisiyle Şia olan (hatta Şiiiliğin değişik bir yorumuyla) bir inanca kayarak¹² göçebe zümrelerin İslamiyet anlayışında ve inancında büyük değişiklikler meydana getirmiştir¹³. Bu mezhepsel bölünme tarihi süreç içerisinde Türkler üzerinde bir zafiyet oluştursa da, Aleviler gerek kimlikleri, kültürleri, aile yapıları ve gerekse yaşayış şekilleri ile tam anlamıyla Türk kültürünün bir parçası olarak kalmayı başarmışlardır¹⁴.

Bu konuda bahsedilmesi gereken diğer bir husus ise; Timur'un Osmanlı ve Memlûklülere karşı almış olduğu galibiyet neticesinde bölgede varlığını arttıran Türkmenler, Türkiye Selçukluları zamanından başlayarak gelen bir isyan geleneği ile Safevilerin etki alanlarına kolayca girmiş olmalarıdır. Bu isyan geleneğinin birçok nedeni vardır ve araştırmalarımız şunu göstermiştir ki; bunlardan birincisi, kurucuları oldukları devletlerin kendilerini ikinci plana atmış olmasıdır. İkinci ve kökten gelen neden ise Doğu ve İran'da var olan Şia geleneğinin getirdiği bir başkaldırı kültürüdür. Bunun ilk kıvılcımlarını kanıtlayan Bâtını geleneğinin Anadolu'da özellikle Doğu Anadolu'da kendine sıkı sıkıya bağlı müritler bulmayı başarmış olmasıdır. Öte taraftan Büyük Selçuklular zamanında Anadolu'ya yapılan göç dalgası içinde bu bölgeye gelen Bâtıniler kendilerine burada güçlü etki alanlarını oluşturdular¹⁵. Bu zamanlarda Anadolu'nun elverişsiz ortamı ve bu tarikata bağlı olanların güçsüz siyasi ve askeri varlıklarının sonucunda, Safevi Devleti'ne kadar çok büyük hatlarla kendilerini Şia olarak nitelendirmeyen bu Türkmen grubu, kendi ırktaşlarının dışlanmışlığı ile karşılaşınca, Safevi Devleti'nin pro-

¹² Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İstanbul 2003, s. 48.

¹³ Ahmet T. Karamustafa, *Yesevîlik, Melametilik, Kalenderilik, Vefailik, ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu*, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynak, Doktrin, Ayin ve Erkan, Tarihler, Edebiyat, Mimari, İkonografi, Modernizm*, Ankara 2005, s. 85; Irene Melikoff, "Bektaşî-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali*, Ankara 2005, s. 79; W. Barthold-Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1940, s. 226-227.

¹⁴ Orhan Türkdoğan, *Alevî Bektaşî Kimliği-Sosyo-Antropolojik Araştırma*, İstanbul 2004, s. 627; M. Serkan Taftıoğlu, "İran Türk Safevi Devletinin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 13, (2012), s. 106.

¹⁵ Örneğin; halk arasında Hasan Sabbah'ın ölüm haberi yayılınca onlara karşı ilk tepki Diyarbakır'dan gelmiştir. Burada ayaklanan halk yaklaşık 700 Bâtınıyi öldürmüş ve Bâtınilerin gücü burada kırılmıştır (1124-1125). Bu misalden de anlaşılacağı üzere Bâtıniler Diyarbakır bölgesinde önemli üsler elde etmişler ve daha sonra bunların birçoğunu kaybetmişlerdir; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi'l-tarih*, C. X, çev. Heyet, s. 493-494; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. 12, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, s. 363, G. S. Marshall Hodgson, *The Order of Assassins*, Amerika 1955, s. 101.

pagandası ile artık kendilerine farklı bir yer edinmiş oldular. Edindikleri bu yer Safevilerin yıkılmasıyla da devam etmiş ve daha sonra kendilerine “Alevi” kimliğini vermişlerdir.

Osmanlı ve Safevi İdeolojisi: Osmanlı ideolojisi her şeye rağmen var olan düzenin hiçbir şart koşulmaksızın korunmasına yöneliktir. Dış devletlerle ve İslam devletleriyle olan münasebetleri, iç işlerinde korumaya çalıştığı huzur ve güven ortamı, yönetim için oluşturmaya çalıştığı kadı, vezir gibi idareciler hep bu çerçevede incelenmelidir. Safevi Devleti’nin kuruluşu olan 1501 tarihine bakıldığı zaman şunu görürüz: Osmanlı Devleti klasik devlet geleneğinin oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde yaşamaktaydı. Osmanlı’nın senelerce uğraşıp kurmaya çalıştığı bu sistem artçıları Türkiye Selçukluları zamanından gelen büyük bir depremin etkisiyle kendisine taban tabana zıt bir oluşum tarafından tehdit edilmeye başlandı. Bu durum Osmanlı Devleti için oldukça tehlikeliydi.

Safevi Devleti’nin ideolojisini F. Köprülü; Safevi hanedanının doğu ve batısındaki Sünni Türk devletlerine mukavemet edebilmek için, İran’da Şiiliği bir devlet mezhebi şekline sokmaya ve İran’ın Sünni muntıklarına da zorla kabul ettirmeye mecbur olduklarını şeklinde açıklamaktadır¹⁶. A. Y. Ocak ise Safevi ideolojisini: “Sünni Osmanlı devletini kendisi için en büyük siyasal rakip olarak görmüş ve onu silah gücüyle ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını fark ettiğinden, içeriden zayıflatma yolunu seçip Anadolu’da zaten merkezi yönetimle sürekli problemleri olan Türkmen zümreleri arasında yoğun bir mezhep propagandasına girişmiştir”¹⁷ şeklinde ifade etmektedir. Bu ideoloji aslında kendilerine ait özgün bir ideoloji değildi ve Büyük Selçuklu zamanında var olan “Bâtınlık” tarafından kullanılmıştı. Açıkça görüleceği üzere Safeviler, Bâtını ideolojisini sadece daha sistematik bir şekilde ilerleterek devletleştirmişlerdir. Amaçlarına ulaşarak bizzat Oniki İmam soyundan olduğunu iddia ve propagandası ile Şii bölgelerde ve Türkmenler arasında kendisine karşı büyük hürmet ve bağlılık yaratmıştır. Böylece Safevilerin Şia kimliğine bürünmesi, Sünni Osmanlılar ve Özbeklerle mücadelesinin din harbi mahiyetine dönüşmesine neden olmuştur. O kadar ki her iki zümre bir diğerini tekfir eden fetvalar kullanmaktan geri durmamışlardır¹⁸. Osmanlı açısından ise durum çok farklı değildir. “Osmanlı-Safevi mücadelesi Osmanlı merkezi yönetiminin gözünde, yalnız dâhilindeki halkın değil, Müslüman dünyanın da Sünni ve Rafizî¹⁹ olarak

¹⁶ Barthold ve Köprülü, age., s. 245.

¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 102.

¹⁸ Hüseyin Mircaferi, *Şiilik ve Safevî Şiiliği*, (Doktora Tezi, I. Bölüm), İstanbul 1972, s. 10-11.

¹⁹ Kızılbaşlık/Alevilik olarak da adlandırılır.

ikiye bölünmüş bir biçimde algılanmasına ve dış siyasetini ona göre düzenlemesine yol açtı. Artık Osmanlı merkezi yönetimi kendisini Rafizî akımların ortadan kaldırılmasına ve Sünniliğin güçlendirilmesine adayacaktı”²⁰. Osmanlı Devleti’nin burada Safevilere karşı uyguladığı siyaset, Büyük Selçuklu Devleti’nin Bâtınilere karşı uyguladığı siyasetin aynısıdır.

Alevilik ve Kızılbaşlık: Yukarıda bahsedilen son iki aşamanın sonuncusu Alevilik’tir. “Alevilik, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde kullanılan Elçi, Tahtacı, Nalcı, Çepni, Işık, Torlak, Abdal, Kızıldeli, Talibi, Arapgirli vs. yerel veya mesleki adlandırmaların tamamını içeren şemsiye bir kavramdır”²¹. “Kızılbaş” ismine bakacak olursak, kelime olarak “kızıl” ve “baş” kelimelelerinin birleşmesi sonucu oluşan on iki dilimli kırmızı börk giyenler için kullanılmış bir unvandır. Siyasi anlamına baktığımız zaman ise, Safevi hanedanını destekleyen Türkmenler için Şah Haydar’dan sonra kullanılan bir adlandırmadır²². Aradaki ayırım ise Osmanlı’da Kızılbaş olarak adlandırılan bu guruba günümüzde “Alevi” isminin verilmesidir.

Burada kısaca bahsedilmesi gereken önemli nokta, İsmaili inancındaki Hz. Ali’nin rolünün ve hem İsmaili, Karmati, Safevi, Alevilik hem de Bâtınlık’ta ilginç bir noktada buluşmasıdır. F. Daftary bu konuda şu açıklamayı yapar: “İlk aşamada İsmaili olarak tanımlanabilen tüm ilk dönem grupların imamlığı başlamış olan Hz. Ali’yi ilk imam olarak söylenmektedir. Bununla birlikte ilk dönem İsmaililerden ayrılmış muhalif bir grup olan Karmatiler’in de gariptir, Hz. Ali’yi Resul, daha net söylemek gerekirse imam-resul olarak gördükleri anlaşılmuştur”²³. İsmaili inancının üzerindeki Hz. Ali etkisi hakkında tespitlerine devam eden F. Daftary²⁴ karşımıza İsmaili-Bâtıni-Alevi üçlüsünü çıkarır. Bu üç kümenin kesişme noktası ise Hz. Ali ve onun neredeyse tanrılaştırılmış sıfatıdır²⁵. Aslında bu açıklama yukarıda anlatılmaya çalışılan durumun özeti niteliğindedir.

²⁰ Ocak, Zındıklar ve Mühlidler, s. 103.

²¹ Kaplan Doğan, Aleviler ve Kızılbaşlık, Aleviliğin Tarihsel Temelleri, İstanbul 2014, s. 5. Ahmet Yaşar Ocak (İslam, Yaklaşım, Yöntem, s. 50) ise Aleviliği: “Kızılbaşlık yahut Aleviliğin tarihsel temeli, bazen ileri sürüldüğü gibi antik Anadolu kültürü olmaktan çok, X. Yüzyıldan beri Orta Asya’dan Anadolu’ya gelinceye kadar yolunun üstündeki topraklardaki kültürlerle temas ederek, onlardan aldıklarını özümseyerek yüzyıllar içinde şekillenen Türk heteredoks İslam yorumudur” diyerek Aleviliğe kültürel bir boyut da kazandırmaktadır.

²² Kaplan, age., s. 19.

²³ Farhad Daftary, “Klasik İsmaili İnancında Hz. Ali’nin Yeri”, *Tarihten Teolojije İslam İnancında Hz. Ali*, Ankara 2005, s.61.

²⁴ F. Daftary burada bir çok örnekle durumu açıklamaktadır. Mesela; İsmaililerde var olan vahiylerin görünen anlamlarının sadece insanlığın havassı’nın ruhani gerçekliğinin Bâtını dünyasına varabileceğine inanmalarını ki bu üst kişilerin ise Hz. Muhammed’in vasisi Hz. Ali’nin öğretici yetkisini tanımış olanlara ve Hz. Ali’nin Hüseyin’in soyundan gelen meşru imamlara açıklanabilmesidir der. Bunun nedenini ise; bütün İslamiyet dönemi boyunca yalnız bu kişiler, bilgi kaynağı ve kılavuz olarak kabul edilmelerine bağlar. Daftary, agm., s.63.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz : Melikoff, agm., s. 79-105 ve Daftary, agm., s. 53-78.

B. Kültürel Etkiler

1. Edebi Etkiler: Yukarıda değinilmeye çalışıldığı gibi, Büyük Selçuklu-Bâtını ve daha sonra Osmanlı-Safevi ilişkilerinde ortaya çıkan birçok dinamik, hem Anadolu coğrafyasını hem de İran coğrafyasını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etki, Hz. Ali kimliği çerçevesinde Türk Halk Edebiyatı'nda önemli eserler bırakmıştır.

İslamiyet'ten sonraki dönemlerde meydana gelen sözlü ve yazılı anlatı ve metinlerde Hz. Ali ve Hz. Hamza idealize edilmiş tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar zaman zaman mazlum ve bazen de kahraman olarak gördüğümüz Hz. Ali ve evladı edebi metinlerde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Rivayete göre Battal Gazi, Hz. Ali'nin Zeynel Abidin isimli torunundan dünyaya gelmiştir²⁶.

Halk hikâyeciliği geleneğinde de önemli bir yere sahip olan Hz. Ali motifi, "Hz. Ali Cenknâmeleri" adıyla XIII. yüzyılda Anadolu Türk sahasında, devrin toplum yapısına, hayat tarzına ve dünya görüşüne uygun olarak edebiyatımıza kazandırılmış milli eserlerdendir²⁷ Gazâvat-ı Aremrem b. Musallat, Berber Kal'ası, Hayber Kal'ası gibi cenknâmeler Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk edebi örneklerindedir. Konuları dini-kahramanlık olan ve Hz. Ali çevresinde ilerleyen bu hikâyelerden başka, Hz. Ali'ye bağlı olan şahıslar çevresinde de teşekkül eden birçok hikâyeye bulunmaktadır. Örnek olarak, Muhammed Hanefi, Zeynel Arap gibi kahramanlar adına yazılan hikâyeler gösterilebilir. Öte taraftan Hz. Ali müntesiplerinin şiirde birçok kez kendilerini gösterdikleri ve onların adına da birçok şiirin yazıldığı bilinmektedir. Örneğin; Ahmet Yesevi'nin Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e yakınlığı, kahramanlığı ve veliliğini dile getirerek yazmış olduğu şiir tarzındaki hikmetler en meşhurlardandır²⁸.

Anadolu'da Alevi çevrelerce Hz. Ali'nin hattatlık yönüne vurgu yapılmaktadır. Bundan dolayı Hz. Ali bazı el yazması eserlerde resim ve tasvir edilmesi onun Anadolu'da ne derece etkin olduğunu göstermesi bakımından önemli bir durumdur. Özellikle İslam sanat anlayışında "hattatlar" toplumsal açıdan değerli bir yere sahip olduklarından, Hz. Ali'nin bu kimliği her zaman gözler önüne serilmektedir. Örneğin; Sultan Ali Meşedi²⁹ nin hat sanatı ve bu sanatların öğretilmesiyle ilgili risalesinde, Hz. Ali'den ka-

²⁶ İsmail Çetin, "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye İslam İnançında Hz. Ali*, Ankara 2005, s. 195-196; Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara 1984, s. 58-59.

²⁷ Çetin, agm., s. 202.

²⁸ Çetin, agm., s. 202-206.

²⁹ XV. Yüzyıl sonlarında Herat'ta Timurî sultan Hüseyin Baykara ve ünlü veziri Ali Şir Nevaî için çalışan kişidir.

lem sanatı ve bu sanatın yücelmesindeki rolü hakkında uzun uzun bahsedilmektedir³⁰.

Tüm bunlara ek olarak Hz. Ali'nin resimleri, tarihi metinlerdeki tasvirleri, yazı portresi, edebi metinlerdeki resimlerinin bulunması ve işlenmesi, sanat dünyasında Hz. Ali'nin dini, tarihi ve efsanevi kimlikleri zaman zaman ayrı ayrı, kimi zaman da örtüşmüş olarak karşımıza çıkmaktadır³¹ Bu durum Alevi çevrenin Anadolu sanatında Hz. Ali'ye oldukça önemli bir rol biçtiklerini gözler önüne sermektedir.

2. Fikri Etkiler: Bâtını etkisinin hem İran hem de Anadolu coğrafyasındaki fikri oluşumlar üzerinde önemli izler bırakmıştır. Bu fikri etkilerin arasında belki de en önemlisi, düşünce yapısını şekillendiren Babaîler İsyanı'dır. Buradaki temel amaç, bu isyanın dini etkilerinin yanında özellikle fikri arka planını gözler önüne sermektir. Nitekim Sünni bir yapıya sahip olan Anadolu'ya, siyasi anlayış ve merkezi yönetim kapsamında hatları keskin olan Şia kültürünün girmesi, var olan düzende bazı sapmalara neden olmuştur. Bunun en büyük etkisi ise sosyal alanda meydana gelen hoşnutsuzlukların ortaya çıkardığı isyanların net bir şekilde altını çizdiği siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarındaki sorunlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi Moğol istilasının hemen arifesinde ve istila sırasında meydana gelen göçler ile Anadolu'da birçok Oğuz ve Karluk Türkleri hayatlarını ikame etmeye başladılar. Daha sonra Harezmi Devleti'nin yıkılışı ile ikinci bir Türkmen dalgası Anadolu'ya geldi ki bunlar Harezmi Türkleriydiler³². Diğer bir dalga; Horasan, Azerbaycan ve Erzurum muntıklarının Moğol istilasına uğramasıyla gelenler tarafından oluşturuldu³³. Bir başka kolu ise Fergana vadisinden göç edenler meydana getirdiler³⁴. Bu göç hareketlerinin önemi, Anadolu'nun içtimai, iktisadi, dini ve kültürel hayatında meydana getirdiği değişikliklerdir. Diğer bir nokta ise, Türkistan bölgesinden gelen kişilerin dini bilgiyi İrani bir kimlikle algılamalarıdır. Bu durum Anadolu'da İran geleneğine bağlı olarak bazı hareketlenmelere neden olacaktır. Bir de bu duruma İran'dan Anadolu'ya gelen (özellikle Moğol istilasıyla) İranlı Sufiler de ekleyince önümüze bir karışım çıkmaktadır. Bu karışımı, göçmen yaşam tarzı sebebiyle İslami kuralları tam olarak benim-

³⁰ Serpil Bağcı, "Metinlerden Resimlere: El Yazma Tasvirlerinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali*, Ankara 2005, s. 218.

³¹ Detaylı bilgi için bkz: Bağcı, agm., s. 217-250.

³² İlk dalgayı oluşturan Harezmi göçleri Celalettin Harezmişah'ın Erzurum'a girmesi ve yapılan savaş sonucu tüm Harezmiilerin bölgeden çıkarılmaması sonucu Onların Van ve Ahlat taraflarına yerleşmesidir. İkinci dalga ise; Harezmi ümerası ile yapılan anlaşma sonucu Harezmi beylerine memleket dahilinde iktidar verilerek bu bölgelere yerleştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.1, İstanbul 1974, s. 68.

³³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul 1980, s.36-37.

³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara 1965, s.189.

seyememiş Türkmen kitleleri ile İran'daki Şia ve Bâtını geleneğinin harmanlandığı İranlı molla gurubu oluşturacaktır.

Anadolu'daki bu insan harmanlanmasının ortaya çıkardığı hem düşünce değişikliğini³⁵ hem de isyanların en büyüklerinden biri olma özelliği gösteren Babailer Ayaklanması'nın ortaya çıkma nedenleri incelendiğinde, Anadolu'da meydana gelen düşünce değişiklikleri de gözler önüne serilmiş olacağından bu isyana genel hatlarıyla bir göz atmak gerekmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin uyguladığı bir toprak sistemi bulunmaktaydı. Bu sistemde topraklar doğrudan doğruya devletin malı olarak sayılıyor ve halka işleme için belirli bir süre ve belirli kurallar karşılığında veriliyordu. Bununla birlikte Anadolu'ya gelen göç dalgaları ile bu toprak sistemi sorgulanmaya başlandı. Çünkü Anadolu'ya gelmiş olan Türkmenler, yerleşik olsun göçmen olsun, topraklarının tasarruf hakkını eski müşterek kabile mülkiyeti esaslarına göre yaşıyorlardı³⁶. Bu ikilemin ortaya çıkardığı problem, Baba İlyas tarafından geliştirilerek İrani bir kimliğin ve Anadolu'da yerleşmiş olan Bâtını temelli tarikatların da etkisiyle bugün "sosyalizm" olarak adlandırılan bir yapıyı oluşturdu. Buna ek olarak, Türkiye Selçuklularının uyguladığı Sünni politika ile Türkmenlerin hem geleneklerine bağlı kalması hem de buldukları bölgelerde medreselerin azlığına paralel olarak bu medreselere kayıt olma oranlarının düşük olması³⁷ ile Türkmenlerin kendilerini Sünni akideye ısındıramamalarıdır. Bu duruma maddi zorlukların da eklenmesiyle³⁸ merkezden ayrı tamamen Türkmen babalarının propagandası altında³⁹ yetişen bir grup ortaya çıktı ve toplumda yeni bir kimlik oluşmaya başladı⁴⁰. Artık 1240'a doğru karşımıza iki farklı Anadolu çıkmaya başladı: Biri Sünni akideye bağlı merkezi yönetimin oluşturduğu Anadolu, bir diğeri ise Heterodoks dervişlerin (Türkmen babaları, tarikat liderleri gibi) oluşturduğu evren çevresinde kendini gösteren Anadolu'dur.

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak bu durumu şu şekilde açıklar: "heterodoks İslamın bu sentetik ve mistik karakterinin dışında, çok önemli bir diğer özelliğinden bahsetmek lazımdır ki, o da ihtilalci bir ideolojiyi özünde barındırmasıdır. Çok muhtemel olarak eski Mezopotamya kökenli İran mesiyaniği kültürünün bir katkısı olan bu karakter, daha IX ve X. yüzyıllarda Orta Asya'daki, XIII. yüzyıllardan itibaren de Anadolu ve Balkanlar'daki merkezi yönetimlere karşı gerçekleştirilen bir takım dini-sosyal halk hareketlerinde çok belirgin bir biçimde ortaya çıkar. XIII. yüzyılda Selçuklu Anadolu'sundaki Babailer isyanı, ve nihayet XVI. yüzyıl Anadolu isyanlarının önemli bir kısmı, bu heterodoks İslam yorumunun sergilediği bu ihtilalci Mehdiçi ideolojiyi yansıtan tipik Mesiyaniği isyanlarıdır: Ocak, İslam, Yaklaşım, Yöntem, s. 47

³⁶ Ocak, *Babailer*, s. 60-61.

³⁷ Ocak, *Babailer*, s.71.

³⁸ Özellikle 13. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra toprak rejiminde meydana gelen bozulmalar ve kısmi bir toprak aristokrasinin ortaya çıkması ile durum iyice sarpa sarar.

³⁹ Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul 1990, s. 158.

⁴⁰ Köprülünün belirttiği gibi, Yunus Emreden başlayarak birçok büyük mutasavvıflar ve şairler yetiştiren bu çevrede Babailik, Abdallık-Bektaşilik, Hurufilik, Kızılbaşlık, Kalenderlik, Hayderlik adı altında Bâtınıye zümresine girebilecek birçok mezhep ve tarikatlar zuhur etmiştir. : Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 337.

Babaîler İsyanı bir şekilde bastırılmış olmasına rağmen sorun ortadan kalkmayacaktır. Çünkü sadece isyan bastırılmış ancak isyanı ortaya çıkaran düşünceler halen Anadolu coğrafyasında yaşamaya devam etmişti. Nitekim bunun doğru olduğu, Osmanlı Devleti zamanında zuhur eden Celali Ayaklanmalarında açık bir şekilde görülecektir.

İran coğrafyasına geçildiği zaman, Basra Körfezindeki Bahreyn adasının emirini devirmek için yapılan siyasi komplolar, Sudan'da İslâmcı güçlerin hükümete el koyması, Lübnan'da Amerikalı diplomatlara ve deniz piyadelerine karşı girişilen kanlı eylemler gibi birçok olay Bâtıniler tarafından gerçekleştirilen suikast olaylarını bize hatırlatmaktadır. Bununla beraber bu durum İran İslami rejiminin sadece iç meselelere ait tatminsizliğini de yanıtsıtmamaktaydı. İran rejiminin devrimci ruhu, İran'ın sınırlarını aşan bir dinamizmi ortaya çıkartmaktaydı. İranlı muhalif eylemciler ve aydınlar sadece monarşi kurumunu protesto etmekle kalmayıp, ülke kimliğinin ve tüm dünya ile ilişkilerin⁴¹ sil baştan yeniden tanımlanmasını talep ediyorlardı. İranlılar hem kendilerini hem de dış dünyayı nasıl gördüklerini keşfetmek istiyorlardı. Bu konuda açıklama yapan Ayetullah Muttahari, Şahlık rejiminin aksine, milli kimlik olarak Farşlılık⁴² yerine İslami savunduklarını⁴³ dile getirmekte ve böylece devrimin etki alanının oldukça geniş olduğuna vurgu yapmaktaydı⁴⁴.

3. Günümüzdeki Oluşumlara Etkileri: Bâtınlık bugün bile bazı İslami örgütlerin alt yapısını oluşturan düşüncelerin lideri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu örgütleri incelediğimiz zaman bu durum daha açık bir şekilde görülecektir.

a. Pkk: Bugün bir terör örgütü olarak faaliyet gösteren bu oluşumun içerisine baktığımız zaman karşımıza birçok alanda Bâtınlıkla benzer olan uygulamalar çıkacaktır. Gerilla taktiği PKK Terör Örgütü Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı askeri bir üstünlük sağlayamayacağını anlayınca buna çözüm olarak vur-kaç taktiği diye adlandırılan Gerilla Taktiği'ni geliştirmiştir ki bu taktik baktığımızda Bâtınlıkteki savaş taktiği ile aynı özellikler göstermektedir. İkinci olarak karşımıza fedailer çıkmaktadır. Bâtınlık'te fedailerin yegâne görevi kendilerine verilen öldürme vazifesini yerine getirmektir.

⁴¹ İslam devrimi öncesi İran'ın dış devletlerle olan münasebetleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Rose Greaves, "Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798-1979", *The Cambridge History of Iran*, C. VII, İngiltere 1991, s. 374-426; Amin Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979" *The Cambridge History of Iran*, C. VII, İngiltere 1991, s. 426-459.

⁴² Rıza Şah dönemindeki Fars milliyetçiliği hakkında detaylı bilgi için bkz: Afshin Marashi, *Nationalizing Iran, Culture, Power and the State, 1870-1940*, Amerika 2008, s. 86-110.

⁴³ Bunu söylevin temelinde Şia mezhebi yatmaktadır. Yani İslamın Şia mezhebinin oluşturduğu birleştrici bir şemsiyeden bahis olunmaktadır.

⁴⁴ Keneş, age., s. 29.

Nitekim bugün PKK Terör Örgütü'nün içerisinde de "fedai" olarak adlandırılan kişiler bulunmaktadır. Bunlar da bugün canlı bomba olarak birçok insanın hayatına kastetmekle beraber devlet kademesinde görev alan birçok kişiyi de suikast yoluyla şehit etmektedirler. Kamuoyunda da infiallere neden olan PKK, genellikle canlı bombalar kullanarak halkın yoğun olduğu yerleri seçmekte ve böylece korku politikasını arttırmayı hedeflemektedir. Yine Bâtıniler de suikast düzenleyecekleri kişileri genellikle halkın içerisinde ve Cuma günü öldürerek tüm herkese duyurmayı hedeflemişlerdir. Bâtınilerin uyguladığı bir diğer sistem ise bölge halkına karşı yapılan korkutma ve yıldırma hareketleridir ki bugün PKK Terör Örgütü de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki halkı korkutma ve tehdit yoluyla sindirmeye çalışmaktadır. Siyasal olarak, bir kişinin başkanlığını benimsemeleri ve var olan düzeni ortadan kaldırmayı amaçlamaları; Ekonomik olarak, halktan zorla vergi almaları, kaçak kervan ticareti yapmaları ve bölgede güvensizlik ortamı yaratarak bölge ekonomisine büyük zararlar vermeleri; sosyo-kültürel olarak, halk içerisinde kaosa sebep olarak düzeni bozmaları gibi birçok hususta Bâtınılikle aralarında benzerliklerin olması PKK Terör Örgütü'nün Bâtını kökenden geldiğinin en büyük göstergelerinden bazılarıdır.

b. İşid ve Boko Haram: Her ne kadar Bâtınilik ile bu örgütlerin temel aldıkları mezhep farklı olsa da Bâtınilğin ortaya çıkarttığı terör havasının mezhepsel ayırım gözetmeksizin birçok terör örgütünün temeli olduğunu göstermesi bakımından ilginç bir örnektir.

II. PSİKOLOJİK ETKİLER

Büyük Selçuklu-Bâtını mücadelesi ile başlayan sonra Osmanlı-Safevi mücadelesi ile devam eden, daha sonra etkilerini hem Anadolu'da hem de İran'da gösteren bu mücadele, kendisini insanların psikolojisi üzerinde göstermektedir ki, bu durum mücadelenin etkilerinin bu denli uzun ve geniş kapsamlı olmasının bir başka sebebidir.

Genel olarak bakıldığında zaman terör ortamı olarak adlandırılan bu karmaşa ortamının bazı genel psikolojik sonuçları bulunmaktadır. Bunlar; ilgilenmeme, empati/sempati kurma ya da travma olarak üç temel grupta değerlendirilebilir. Kişi fiziksel olarak çok uzakta gerçekleşmiş ve kültürel olarak kendisiyle ilişkilendirmediği taraflar arasında vuku bulan eylemlerde ilgilenmeme tavrını benimseyebilir. Diğer yandan, olay fiziksel olarak kendisine uzak bir yerde gerçekleşse de, taraflardan biriyle sembolik ya da kültürel olarak özdeşleşmesi gibi durumlarda söz konusu tarafla empati/sempati de kurabilir. Olaya hem kültürel hem de fiziksel yakınlık olması

durumunda ise terör eylemine doğrudan maruz kalan kişiler çeşitli ölçülerde travma geçirebilmektedirler⁴⁵.

Bu bilimsel açıklamadan yola çıkarak; Büyük Selçuklu-Bâtını mücadelesi incelendiğinde, bu mücadelenin hem Anadolu insanı hem de İran halkı üzerindeki psikolojik etkilerinin oldukça geniş olduğu görülmüş olacaktır.

A. Anadolu Coğrafyası

Anadolu coğrafyası, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nden İslami ayrışmanın ilk zamanlarından beri bir tehlike geleceği hissi ile yaşamaya alışmıştı. Bu yüzden Bâtını sorunu ile başlayan bu korku algısı insanlar üzerinde büyük etki yaratarak günümüze kadar gelen travmaların oluşmasına sebebiyet vermiştir.

İnsanların bulunduğu coğrafya ve yaşadıkları olaylar, onların kimliklerinin oluşmasında çok önemli etkilere sahiptir. Bu yüzden Bâtını-Selçuklu mücadelesi sürecinde ortaya çıkan korku-kaygı-güvensizlik ortamı insanlar üzerinde merkezi yönetime karşı bir güvensizlik durumunu oluşturmuştur. Devlete karşı oluşan bu güvensizlik hissi, bölge içerisinde yeni silahlı kuvvetlerin doğmasına neden olmuştu ve bu kuvvetler oluşturuldukları her dönem, devlet düzenine karşı bir başkaldırı özelliği taşımışlardır. İnsanların daha önceki yaşadıkları tecrübeler göz önüne alınırsa, bu tür oluşumların bu bölgede var olması gayet normaldir⁴⁶.

Bu oluşumların bölge halkı üzerinde etkin bir güce sahip olmasının ve üzerinde bir travma oluşturmasının diğer bir nedeni ise, devletlerin, tarikatların⁴⁷ ya da terör örgütlerinin kendilerini bölge halkı ile özdeşleştirerek onlar üzerindeki etkilerini arttırmak istemeleridir. İnsan davranışları üzerinde çalışmalar yapan H. Tajfel ve J. C. Turner, insanların doğuştan nesne, olay ve diğer insanları sınıflama eğilimi içerisinde olduğunu, bu eğilimin, insanların, "biz" ve "onlar" olarak gruplaşmalarına yol açtığını ortaya koymuştur. Bu sürece tarihsel travmaları, psikolojileri ve alışkanlıkları eklediğimizde oluşacak olan olgu kendisini daha net bir biçimde gösterecektir.

B. İran Coğrafyası

İran bölgesi bu başlık altında farklı bir alan oluşturmaktadır. Nitekim Bâtıniliğin çıktığı toprak olan bu bölge, Şia geleneğinden gelen bir yapıya

⁴⁵ Aylın Demirli, "Terörizm, Psikososyal Etkileri ve Müdahale Modelleri", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C.4 (35), Ankara 2011, s. 70.

⁴⁶ İsyanların yoğun olarak yaşandığı dönem 1919-1937 yılları arasındır. Etkinliğinin azaldığı dönemlerde isyan daha sıklıkla görülmüştür. İsyanların tespit edilebilen nedenleri arasında birinci öncelikle devlet otoritesini kabul etmeme (%17) gelmemesi aslında bu bölgenin birçok etmenle birlikte(yoksulluk, dış dünyadan koparıma, tehdit vs.) bölgenin geçmişten gelen bir otorite tanınmazlığı söz konusudur.

⁴⁷ Örneğin; Anadolu'da XIII. yüzyıl sonlarında kurulan Bektaşilik tarikatı Bâtıniler gibi Şia'nın İnaaseriyya mezhebine dayanmaktadır. Başlangıçta tamamen kitap ve sünnete uygun Sünni bir yol olan Bektaşilik zamanla Rafizi unsurların tesiri altında kalmış, daha sonra ise; Bâtıniye, Hurufiye, Aleviliği içerisinde barındıran bir tarikat olmuştur.

sahip olması dolayısıyla Bâtıniliği ve daha sonra ise diğer devlet ve oluşumları ortaya çıkartmıştır. Bu durum Safeviler döneminde devletleşerek daha büyük boyutlara ulaşmış, İslami devrimle birlikte ise İran coğrafyasına yerleşmiştir.

Kısacası, İran bölgesinde meydana gelen oluşumların benzerlikler göstermesi kaçınılmaz bir durumdur. Halk, Şia mezhebi ile başlayan süreçte psikolojik olarak kendini bu yapı ile bağdaştırmış böylece yüzyıllardır süre gelen travmaların etkisiyle içerisinde oluşan bu tür aşırılıklara ya duyarsızlaşmış ya da büyük travmalar geçirerek intikam alma sürecince girmiştir. Bâtıniler kuruldukları ilk günden itibaren, Şia ve İran kimliğine bürünerek İran bölgesini kendilerine çekmeye çalışmışlardır. Bâtınilikle kendileri arasındaki bu bağı kabul eden İran halkından bazıları bugün bile Selçukluları ve Türkiye'yi kendilerine düşman olarak görmektedir. Bu düşmanca tavrın nedeni yukarıda da değinildiği gibi "olaya hem kültürel hem de fiziksel yakınlık olması durumunda ise terör eylemine doğrudan maruz kalan kişiler çeşitli ölçülerde travma geçirebilmektedirler"⁴⁸ savından yola çıkarak değerlendirildiğinde anlamlı olmaktadır. İslami rejim ile birlikte gelen öldürme, idam ve baskı ortamının İran halkının büyük bir kısmı üzerinde de etkili olması yine Bâtınilik süresince yapılan baskı ve korkutmaların halk üzerindeki psikolojik etkilerin günümüz insanlarına aktarılması sebebiyledir.

SONUÇ

Bâtıniler sadece Büyük Selçuklu Devleti için değil, etkileri yüzyılları aşarak birçok devlet üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur. Ortaya çıktıkları dönemde birçok faaliyet gerçekleştirerek yayıldıkları bölgelerde önemli izler bırakmışlardır. Bıraktıkları bu izlerin tesirleri sadece kendi bölgeleriyle sınırlı kalmamış çeşitli yollarla birçok bölgeye yayılmıştır. Bâtınilik Moğol istilasıyla fiilen ortadan kaldırılmış olmasına rağmen ideolojilerini yok etmek mümkün olmamıştır. Geçmişe bakıldığı zaman bunun birçok örneğine Türkiye Selçukluları'nda ve Osmanlılarda olduğu gibi rastlamak mümkündür. Bu yüzdendir ki onlar ortaya attıkları iddialar ve ilk kez kullandıkları taktiklerle birçok devlet, mezhep ve terör örgütünün ilham kaynağı olarak günümüzde bile halen farklı ad ve kimlikle varlıklarını sürdürmektedirler. Meydana gelen bu oluşumlar Bâtınilerin ortaya attıkları tohumlar üzerine kendi yapılarını oluşturarak bugün eylemlerine devam etmektedirler.

---

⁴⁸ Demireli, agm., s. 70.

KAYNAKÇA

- Abbasi, Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, XL/158, Ankara 1976, ss. 287-330.
- Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge Üniversitesi Yay., Amerika 2008.
- Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyânları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.
- _____, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I, Cem Yay., İstanbul 1974.
- Aslanoğlu, İbrahim, *Pir Sultan Abdallar*, Can Yay., İstanbul 1984.
- Bağcı, Serpil, "Metinlerden Resimlere: El Yazma Tasvirlerinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali*, TTK Yay., Ankara 2005, ss.217-250.
- Barthold, W.-Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1940.
- Çamuroğlu, Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Der Yay., İstanbul 1990.
- Çetin, İsmail, "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali*, TTK Yay., Ankara 2005, ss. 193-196.
- Daftary, Farhad, "Klasik İsmaili İnancında Hz.Ali'nin Yeri", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz.Ali*, TTK Yay., Ankara 2005, s.55-79.
- Demirli, Aylin, "Terörizm, Psikososyal Etkileri ve Müdahale Modelleri", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, C. 4 (35), Ankara 2011, ss. 66-78.
- Dilek, Kaan, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Ortadoğu*, II/I, İstanbul 2007, ss.50-68.
- Garthwaite, Gene: *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yay., İstanbul 2011.
- Greaves, Rose, "Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798-1979" *The Cambridge History of Iran*, C. VII, Cambridge Üniversitesi Yay., İngiltere 1991, s.374-426.
- Hodgson, G. S. Marshall, *The Order of Assassins*, Mouton ve Co Yay., Amerika 1955.
- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/guvenlikstrj/article/viewFile/5000098957/5000092214>(E.T. . 18.03.2016)
- İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, C. 12, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995.
- İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-tarih, C. 10, çev., Heyet, Bahar Yay.
- Kaplan, Doğan, *Aleviler ve Kızılbaşlık, Aleviliğin Tarihsel Temelleri*, Gece Kitaplığı Yay., İstanbul 2014.
- Karamustafa, Ahmet T., "Yesevilik, Melametilik, Kalenderilik, Vefailik, ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Kaynak, Doktrin, Ayin ve Erkan, Tarikatlar, Edebiyat, Mimari, İkonografi, Modernizm, TTK Yay., Ankara 2005, ss. 61-89.
- Keneş, Bülent, *Hasan Sabbah'tan Bugüne İnan ve Terör*, Timaş Yay., İstanbul 2012.
- Köksal, Hasan, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Başbakanlık Yay., Ankara 1984.
- Köprülü M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- _____, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Marashi Afshin, *Nationalizing Iran, Culture, Power and the State, 1870-1940*, Washington Üniversitesi Yay., ABD 2008.
- Melikoff, Irene, "Bektaşî-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye İslam İnancında Hz. Ali*, TTK Yay., Ankara 2005, ss.79-103.
- Mircaferi, Hüseyin, *Şîilik ve Safevî Şîiliği*, (Doktora Tezi, I. Bölüm), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1972.

- Ocak, Ahmet Yaşar, Babaîler İsyarı, Dergah Yay., İstanbul 1980.
- _____, Babaîler İsyarı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı veyahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksinin Teşekkülü, Dergah Yay., İstanbul 1996.
- _____, "Babailik" DİA, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, ss. 373-374.
- _____, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998.
- _____, Türkler, Türkiye ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri, İletişim Yay., İstanbul 2003.
- Öngören, Reşat, "Sünni Bir Tarıkkattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti" Bilgi Hikmet, S. XI, (1995), ss. 82-93.
- Öz, Mehmet, "İsmailiyye" DİA, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, ss. 127-133.
- Saikal, Amin, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979" The Cambridge History of Iran, C. VII, Cambridge Üniversitesi Yay., İngiltere 1991, ss. 426-459.
- Şeraiti, Ali, Ne yapmalı?, Bir Yay., İstanbul 1986.
- Tabriz, Alam, Aydınlar, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Taflıoğlu, Serkan, "İran Türk Safevi Devletinin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, C. 4, S. 13, Kars 2012, ss. 105-115.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1965.
- Türkdoğan, Orhan, Alevi Bektaşî Kimliği-Sosyo-Antropolojik Araştırma, Timaş Yay., İstanbul 2004.
- _____, "Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları", Belleten, LX/228, Ankara 1996, ss. 421-443.